

УДК 37.035.6

ЗОРЯ Юлія Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти та професійного розвитку педагогів, КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

e-mail: yuliyazorya@mail.ru

ЗАСАДИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ О. А. ЗАХАРЕНКА

У статті описано та проаналізовано погляди та засади народного учителя, геніального педагога-новатора О. А. Захаренка щодо громадянсько-патріотичного виховання.

Ключові слова: патріотичне виховання; громадянин-патріот; патріотизм; націоналізм; національний характер; національні почуття; громадянство; народ; національність; нація; О. А. Захаренко.

Постановка проблеми. У період становлення української державності проблема патріотичного виховання особистості набуває особливої значущості. Це обумовлено тим, що патріотизм є ціннісною основою будь-якого суспільства і виступає не лише чинником інтеграції нашої нації, а й істотним мотивом саморозвитку і розкриття всіх потенційних можливостей кожної людини у духовній, економічній і соціально-політичній сферах.

Визнаючи необхідність розробки суттєво нової моделі освіти XXI століття, яка б відповідала на виклики сьогодення, у документах всесвітньої організації ЮНЕСКО основними напрямками реформування освітніх систем визначені такі: глобалізація суспільних процесів, гуманізація і демократизація освіти; її орієнтація на безперервний розвиток особистості, а також формування її національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати. За таких умов пріоритетним завданням сучасного навчально-виховного процесу є виховання патріотизму учнівської молоді [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні аспекти виховання патріотизму як однієї із пріоритетних якостей особистості висвітлені у працях видатних просвітителів і педагогів Г. Г. Ващенко, А. І. Волошина, О. В. Духновича, О. А. Захаренка, М. І. Костомарова, П. О. Куліша, І. І. Огієнка, С. Ф. Русової, К. Д. Ушинського, Я. Ф. Чепіги, які велику увагу приділяли проблемі виховання любові до своєї землі, рідної мови, формування національної свідомості та самосвідомості особистості, поваги до історичного минулого.

Значна увага вихованню патріотизму дітей та молоді приділяється у сучасних наукових дослідженнях. Зокрема, розробляються теоретико-методологічні засади та методика виховання цього феномену в умовах модернізаційних суспільних змін (І. Д. Бех, К. О. Журба, В. А. Киричок, К. І. Чорна), висвітлюється сучасний зміст патріотичного виховання (Г. В. Агапова, Д. Ю. Арабаджієв, А. О. Афанасьєв, О. І. Вишневський, О. С. Духовна-Кравченко, В. В. Карлова, О. В. Киричук, Г. В. Корж та інші); розглядаються педагогічні засади формування патріотичних почуттів учнів різних типів навчальних закладів (О. В. Абрамчук, Т. М. Гавлітіна, В. А. Датський, В. А. Дроговоз, В. І. Мірошніченко, П. В. Онищук, Р. Р. Петронговський та інші); визначаються сучасні підходи до організації й підвищення ефективності патріотичного виховання (М. І. Дубина, О. Г. Коркішко, Н. В. Мазикіна, А. Л. Монахов, В. П. Матяшук, П. В. Онищук, Г. В. П'янковський, Є. В. Ширекіна та інші); презентується методика підготовки педагогів до здійснення патріотичного виховання в сучасних умовах (Т. О. Анікіна, Т. В. Мельник, Г. А. Назаренко та інші).

Мета статті – проаналізувати та розкрити погляди видатного українського педагога О. А. Захаренка щодо патріотичного виховання дітей та учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні, у період національного відродження України, перед нашою державою стоїть завдання - виховання у молодого покоління почуття патріотизму, формування особистості на засадах духовності, моральності, толерантності, забезпечення створення умов для інтелектуального, культурного та фізичного розвитку, реалізації науково-технічного та творчого потенціалу молодих громадян.

Слово «патріотизм» (від «patris») – грецького походження, у перекладі означає «батьківщина, вітчизна». Патріотизм – соціально-історичне явище, саме тому у різні епохи зміст цього поняття, у залежності від різних підходів, тлумачився дещо по-іншому.

Я. А. Коменський, який першим у педагогіці найбільш послідовно висвітлював проблему виховання у дітей патріотизму, визначив це поняття як любов до рідної землі, до місцевості, де народилася людина [2]. Пізніше сутність цього феномену розширив К. Д. Ушинський, який до основних засад формування патріотизму відніс вивчення середовища, де дитина народилася, рідної мови та народного фольклору, звичаїв і традицій [3].

Продовження цих ідей знаходимо у працях вчених, діячів культури, педагогів, письменників України Х. О. Алчевської, Г. Г. Ващенко, М. П. Драгоманова, М. М. Коцюбинського, І. І. Огієнка, С. Ф. Русової, Я. Ф. Чепіги та інших, які велику увагу приділяли проблемі виховання любові до своєї землі, рідної мови, формування національної самосвідомості, поваги до історичного минулого свого та інших народів. У працях цих дослідників патріотизм розглядається як почуття, яке об'єднує різні народи (етноси) навколо спільної ідеї служіння Батьківщині.

Історики, філософи та літературознавці М. О. Бердяєв, М. С. Грушевський, С. Ф. Єфремов, Ян Колар, Г. С. Сковорода, Д. І. Чижевський визначали основні компоненти патріотичного виховання свідомого громадянина. Зокрема, чеський філософ минулого століття Ян Колар схилився до того, щоб орієнтувати патріотичні почуття не лише на Батьківщину, а й на народ, націю. На думку вченого, протиставлення в патріотичних почуттях спрямованості на батьківщину і народ ніколи не приносило і не принесе добра. Ці обидва складники патріотизму повинні поєднуватися і підсилювати один одного.

На важливому аспекті патріотизму акцентував увагу М. С. Грушевський: «Україна – не тільки для українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не оббирати, не експлуатувати для себе» [3].

Видатні педагоги ХХ століття О. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський [4] радили прищеплювати учнівській молоді високі почуття вірності й відданості Батьківщині, пошани до її трудівників.

У різних словниках зміст поняття «патріотизм» тлумачиться як принцип та/або як почуття:

- любов до Вітчизни, відданість, прагнення своїми справами служити її інтересам;
- одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури;
- моральний і політичний принцип, почуття, змістом якого є любов до Вітчизни, відданість, гордість за її минуле й сучасне, прагнення захищати інтереси Батьківщини.

Таким чином, у сучасній філософській, політичній та педагогічній літературі патріотизм трактується як глибоке громадянське почуття, змістом якого є любов до свого народу, Батьківщини, усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури свого народу, вболівання за його майбутнє. Патріотизм виявляється у практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів.

Унікальний взірць патріотичного виховання громадянина саме в умовах модернізаційних суспільних змін презентує педагогічний колектив Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, який очолював видатний український педагог Олександр Антонович Захаренко. І не дарма цей досвід названий «Сахнівським чудом». Його засновником, організатором, генератором ідей був талановитий

педагог, чудова людина, справжній патріот – Олександр Антонович Захаренко. Він майже 40 років свого життя присвятив Сахнівській школі, пройшовши шлях від учителя до академіка АПН України.

Постать Народного Вчителя, геніального педагога-новатора Олександра Антоновича Захаренка, чий розум займав ледь не всі області людського знання, постійно привертає до себе увагу все нових і нових шанувальників його педагогічної спадщини. І це не дивно, адже Олександр Захаренко увійшов у духовність нашого народу як педагог нового типу. Нас досі вражає надзвичайна панорамність педагогічного мислення педагога, його глибинне бачення основ українського педагогічного буття, основ громадськості у контексті загальноєвропейських освітніх процесів кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Народився педагог 2 лютого 1937 р. у с. Кам'янка Черкаської області у сім'ї службовця. Після закінчення фізико-математичного факультету (1959) О. А. Захаренко їде за призначенням до с. Сахнівки Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Його доля до кінця життя була пов'язана з цим невеликим селом і зі школою, у якій пропрацював близько 40 років від звичайного вчителя до директора школи, у якій до останніх днів життя невтомно працював над визначенням стратегічних ідей школи, розвитком творчого потенціалу вчителів, формуванням інноваційної педагогічної культури [5].

У результаті багаторічних пошуків О. А. Захаренка і педколективу Сахнівської школи викристалізувалась ефективна система виховання особистості громадянина-патріота, яка базується на:

- переконанні, що виховний потенціал школи буде не значний, якщо не створити інтегроване культурно-виховне середовище (школа, сім'я, громадськість, колективне господарство) і не педагогізувати його;
- визнанні цінності кожної людини (учня, випускника, вчителя, селянина, воїна) і культивуванні поваги до прав дитини і дорослої особистості;
- залученні учнів до найпотужнішого засобу виховання – реальної, а не іграшкової щоденної продуктивної праці;
- постійній постановці нових, перспективних, складніших за попередні цілей від особистої зацікавленості дітей, учителів, батьків до великих справ державного значення;
- систематичному ознайомленні учнів з історичним минулим народу, його культурою, традиціями, опоетизуванні природи рідного краю; прищепленні в учнів бажання насолоджуватись життям (мало лише працювати, варто вміти жити красиво, але не коштом інших);
- культивуванні в підростаючої особистості потреби робити добро;
- демократизації виховного процесу в поєднанні з високою вимогливістю до дитини, компетентною турботою про її здоров'я та спосіб життя;
- вивченні й пробудженні природної обдарованості кожної дитини, її індивідуальності, стимулюванні реалізації сутнісних сил;
- моральному і матеріальному заохоченні ентузіазму педагогів і школярів;
- розвитку творчості педагога, співтворчості з дітьми, постійному пошуку і вдосконаленні форм і методів взаємодії (створення чотирьох музеїв, енциклопедії шкільного роду, шкільної малотиражки, обсерваторії, планетарію, картингу, дельтаплану, телескопа, літнього і зимового басейнів, стадіонів, спортивних майданчиків, теплиці, фонтану, автодрому, космодрому, профілакторію, дендропарку та ін.) [4].

Задля осмислення педагогічних ідей педагога-новатора нами виокремлено основні джерела його педагогічної діяльності. У ході дослідження встановлено, що основною рушійною силою, яка впливала на формування поглядів О.А. Захаренка на громадянсько-патріотичне виховання були саме родинні стосунки, у яких домінували надбання народної педагогіки – повага до старших, любов до рідного краю, відповідальність за доручену справу. А ще передові ідеї вітчизняних та європейських педагогів П.П. Блонського, Я.А. Коменського, А.С. Макаренка, Г.С. Сковороди, В.О. Сухомлинського, К.Д. Ушинського, які О.А. Захаренко не лише сприйняв, а й розвинув на засадах гуманізму

та дитиноцентризму. Свідченням цього є епос роду Захаренків «Люби і знай свій рід і край» [6], підготовлений батьком Олександра Антоновича. Тут зібрані дані про 250 членів родини, починаючи від засновника Оксентія Захаренка (1770 р.н.), перекази, перекази з переказів – чим займалися, як відпочивали, що цінували понад усе. Цей родинний доробок дає нам чітке уявлення про систему передачі знань, загальнолюдських цінностей, ідеалів, поглядів від покоління до покоління.

Отже, доходимо висновку, що базовою інституцією формування поглядів директора Сахнівської школи щодо патріотичного виховання була родина з її традиціями та звичаями. Саме там, на думку педагога, народжується найбільш загадкова субстанція – людська душа, вагомою складовою якої є почуття любові до своєї землі, до людей, які тебе оточують. А школі належить згуртувати навколо себе всі засоби впливу на особистість, щоб виховати, навчити, підготувати до життя у громадянському суспільстві. Ось як говорив про це Олександр Антонович: «Людина велика чи то мала схожа завжди на струмок, що має два найперші джерела. Ті джерела – сім'я і школа. І якщо в них вода чиста, прозора, освячена вічними ідеалами, ріка буде повноводна і дужа, а в пору зрілості атестат про середню освіту стає ще й громадянським документом з гарантією для суспільства на довгі роки» [7].

По-особливому розглядає О. А. Захаренко особистість учителя як головного носія національно-патріотичних почуттів. Педагог має бути схожим на кристал, що постійно сяє гранями людяності, доброти і любові до дітей, гранями вічних ідеалів і переконань. «Нам, вчителям, – писав Олександр Антонович, – належить робити все можливе, щоб кожна сім'я жила без фальші, підлості, чесно. Жила так, щоб поважали друзі, колеги, пишалися діти. Чисте серце і чесні руки народжують собі подібних» [8].

Оригінальною у поглядах О.А. Захаренка є ідея виховання почуття любові до своєї землі. Він вважав, що високі громадянсько-патріотичні почуття мають свої корені у національних традиціях, рідній мові та національній культурі, в стінах батьківського дому і на стежці серед живої, не скаліченої природи. Навчити розуміти це – значить виховати громадянина, світогляд якого базується на ідеалах миру, дружби, взаємодопомоги, співчуття до чужої біди. Це так само важливо, як змалку навчати радіти успіхам друзів, сусідів, рідних. Підтримуючи і розвиваючи ідею видатних попередників про первинність рідної мови у формуванні особистості, у далекому 1983 році на зустрічі з виборцями він говорив: «Впевнений, що громадянсько-патріотичні почуття завжди мають джерела в батьківському домі, рідній мові, національній історії. Стою за державність мови в нашій республіці, за збереження і розвиток національної культури нашого громадянського дому» [9].

Реалізацію проблем громадянського виховання ми пов'язуємо з новаторським методом «Педагогіка конкретної мети», вперше застосованим директором Сахнівської школи у 70–90-х роках минулого століття. Його визначають як «заснований на ідеях О. А. Захаренка метод педагогічного впливу, за допомогою якого участь дитини у виробничому, культурному і громадському житті здійснюється шляхом спільного формування вчительсько-учнівських ідеалів-задумів та їх подальшої реалізації у системі «школа–учень–родина» [10].

Засіб їх реалізації – щоденна посильна продуктивна дитяча праця, яка, на думку вченого, є найпотужнішим чинником становлення громадянина-патріота. Це стрижень його педагогічної діяльності. Він наголошував: «Громадянин народжується, перш за все, у трудовому колективі – і ним має бути школа» [9].

Вважаючи, що не може бути виховання поза працею і без праці, педагог залучав школярів до створення навчально-матеріальної бази школи. Отже, вони безпосередньо взаємодіяли із суспільством, переймалися його проблемами з упевненістю, що вони роблять щось значне, потрібне іншим.

Любов до Батьківщини в українського патріота поєднується з вірою в неї, в її покликання, прекрасне майбутнє, що обов'язково відбудеться. Справжній патріот, керуючись сучасним досвідом і героїчним минулим народу, вірить, що він здолає всі історичні випробовування, вийде з них міцнішим. Втім, свідомий патріот бачить не лише

духовну красу свого народу, а й його слабкості, помилки і недосконалості, розуміє, що в історії Вітчизни є й темні, важкі сторінки. Любити свій народ не означає улещати його чи приховувати від нього слабкі сторони, а чесно і мужньо викривати їх і боротися з ними. У цьому полягає вияв громадянської мужності, яка, безсумнівно, була притаманна великому Вчителю. О. А. Захаренко не побоявся зробити категоричний висновок: «У менталітеті, притаманному нашій нації, є риси, які не прикрашають наш народ, не ставлять його в ряд цивілізованих націй. І чекати, склавши руки не годиться, бо зміни на краще не впадуть з неба. Подумайте, колеги, як це зробити в масштабах держави. Відгукніться на святую мету школи, яка ставить майже непосильне завдання – удосконалювати національний менталітет» [10]

Висновки і перспективи подальших досліджень. У період сучасної трансформації українського суспільства, період значного зростання вимог до особистості, до її моральних якостей, освіченості, культурного рівня, роль патріотичного виховання, на нашу думку, зростає в геометричній прогресії. Саме Олександр Антонович Захаренко створив цілісну, самодостатню систему громадянсько-патріотичного виховання, складовими якої є умови, принципи, методи, шляхи вирішення завдань формування громадянина-патріота. Ефективність її доведена часом. Це дає підстави для всебічного вивчення педагогічної спадщини академіка-практика, наукові праці й досвід діяльності якого допоможуть нам вирішувати сучасні проблеми виховання людини.

Список використаної літератури

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року // Офіційний вісник України : зб. нормат.-прав. актів. – 2013. – № 50. – С. 56–72.
2. Бех І. Педагогічна творчість О. А. Захаренка та її подальший розвиток / І. Бех // Школа О. А. Захаренка як модель сучасної сільської школи. – Черкаси, 2006. – С. 9–15.
3. Орлова Н. В. Формування духовних цінностей дітей і молоді в творчій спадщині О. Захаренка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. В. Орлова. – К., 2008. – 20 с.
4. Чорна К. І. Патріотичне виховання школярів в умовах модернізаційних суспільних змін у контексті педагогічного доробку О. А. Захаренка / К. І. Чорна // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД». – 2010. – Вип. 14, кн. I. – С. 603 – 612.
5. Прокопенко Л. Педагогіка конкретної дії / Л. Прокопенко, О. Біда, Н. Орлова // Педагогічний вісник. – 2007. – № 1. – С. 23–26.
6. Суховершко Г. В. Повість про Олександра Захаренка / Г. В. Суховершко. – Черкаси : Вертикаль, 2010. – 168 с
7. Академік із Сахнівки / Під ред. Кузьминського А. І. – Черкаси, 2008. – 448 с.
8. Захаренко О.А. Слово до нащадків / Олександр Антонович Захаренко. – К.: СПД Богданова А.М., 2006. – 216 с.
9. Захаренко О. А. Школа над Россю / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик. – К. : Радянська школа, 1979. – 154 с.
10. Захаренко О. А. Поради колезі, народжені в школі над Россю : Роздуми педагога / О. А. Захаренко. – Черкаси : «Ваш дім», видавець Дикий О. О., 2005. – 92 с.

References

1. National strategy of development of education in Ukraine on the period to 2021 (2013). *Official bulletin of Ukraine : col. of norm.-legal acts.*, 50, 17–83. (in Ukr.).
2. Bekh, I. (2006). Teaching creativity AA Zakharenko and its further development. In I. Bech. *School A. A. Zakharenko as a model of modern village school, 9–15*, Cherkasy. (in Ukr.).
3. Orlova, N. (2008) Formation of spiritual values of children and young people in the creative heritage of A. Zakharenko. (Ph.D Dissertation). *Thesis*. Kyiv, 20 (in Ukr.).
4. Chorna K. I. (2010) Patriotic education of students in terms of modernization of social change in the context of educational achievements AA Zakharenko. *Theoretical and methodological problems of education of children and youth: a collection of scientific papers, 14, Vol. 1, 603-612*. Kirovograd: Imex-LTD. (in Ukr.).
5. Prokopenko, L., Bida, H., Orlova, N. (2007) Pedagogy specifically action. *Teaching messenger, 1, 23-26*. (in Ukr.).
6. Sukhovershko, H. V. (2010). *The Story of Alexander Zakharenko*. Cherkasy: Vertykal. (in Ukr.).
7. *Academician from Sakhnivka* (2008). In A. I. Kuzminskij (Ed.). Cherkasy. (in Ukr.).
8. Zakharenko, A. A. (2006). *A word to the descendants*. Kyiv: Bohdanova A. M. (in Ukr.).
9. Zakharenko, A. A. & Mazuryk, S. M. (1979). *School over Ros'.* Kyiv: Soviet school. (in Ukr.).
10. Zakharenko A. A. (2005). *Pieces of advice towards colleague, born at the school over Ros' : Pedagogues thoughts*. Cherkasy: «Your house», Publisher Dykyj O. O. (in Ukr.).

ZORYA Yuliy,

Ph.D, Assistant Professor of the Department of preschool education and professional development of teachers,
MEI “Cherkassy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Employees of Cherkassy Regional Council”
e-mail: yuliyazorya@mail.ru

BASIS OF PATRIOTIC EDUCATION IN THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF A. A. ZAKHARENKO

***Abstract.** Introduction. In the period of formation of Ukrainian statehood, the problem of Patriotic education of the individual is of particular importance. This is because patriotism is a valuable Foundation of any society and is not only the factor of integration of our nation, but also a significant motive of self-development and disclosure of all potential capabilities of each person in the spiritual, economic and socio-political spheres.*

Purpose. Recognizing the need to develop a fundamentally new model of education of XXI century, which would meet the challenges of the present, in the documents of UNESCO, the main directions of reforming the educational system determined the following: globalization of social processes, the humanization and democratization of education; its focus on continuous personal development and formation of national consciousness, love to the native land, its people, the desire to work for the prosperity of the state, readiness to defend it. Under such conditions, the priority task of the modern educational process is the education of patriotism of students.

A unique example of the Patriotic education of the citizen in the conditions of modernization social change is presented by the teaching staff Sakhnovskaya high school Korsun-Shevchenko district, Cherkasy region, headed by a prominent Ukrainian pedagogue Alexander Antonovich Zakharenko. Its founder, organizer, idea generator was a talented teacher, a wonderful man, a true patriot – Alexander Antonovich Zakharenko. He's almost 40 years of his life devoted to Sahnevich school, having passed the way from teacher to academician APN of Ukraine.

Results. The author analyzes the views of scientists in the modern philosophical, political and pedagogical literature on Patriotic education.

Also, discover the ideas of the outstanding Ukrainian teacher A. A. Zakharenko on Patriotic education of children and youth.

Originality. First described a unique example of the Patriotic education of the citizen in the conditions of modernization and social change, which represents teaching staff Sakhnovskaya high school Korsun-Shevchenko district, Cherkasy region, led by an outstanding Ukrainian pedagogue Alexander Antonovich Zakharenko.

Conclusion. In the modern period of transformation of Ukrainian society, a period of substantial growth requirements of the individual, his moral qualities, education, cultural level, the role of Patriotic education, in our opinion, is growing exponentially. It was Alexander Antonovich Zakharenko created a holistic, self-sufficient system of civil-Patriotic education, the components of which are conditions, principles, methods, ways of solution of tasks of formation of a citizen-patriot. The efficiency is proved by time. This gives reason for a comprehensive study of the pedagogical heritage of academic practice, research papers and experience activities which will help us to solve modern problems of education of a person.

***Key words:** patriotic education; citizens-patriot; patriotism; nationalism; national character; national feeling, nationality; people, nationality; nation; A. A. Zakharenko.*

*Одержано редакцією 17.01.2017
Прийнято до публікації 19.01.2017*